

Adrijana Biba Starman

Študija primera kot vrsta kvalitativne raziskave

Povzetek: V prispevku obravnavamo študijo primera kot vrsto kvalitativnih raziskav. Podati želimo podroben opis študije primera: njeno opredelitev, nekatere klasifikacije, prednosti ter pomanjkljivosti z namenom, da bi dosegli boljše razumevanje te vrste kvalitativnega pristopa, ki je v primerjavi z ostalimi vrstami kvalitativnega raziskovanja kljub široki uporabi občasno narobe in premalo razumljen, in to tako z metodološkega vidika, kjer se med avtorji pojavljajo nesoglasja o tem, ali gre za raziskovalno metodo ali vrsto raziskovanja, kot tudi z vsebinskega vidika, kjer obstajajo nejasnosti, kaj naj šteje kot primer oziroma predmet raziskovanja. Poseben poudarek je namenjen pomanjkljivostim študije primera, kjer skušamo zavreči nekatere kritike, ki jo zadevajo, zlasti v primerjavi s kvantitativnimi raziskovalnimi pristopi.

Ključne besede: študija primera, kvalitativno raziskovanje, kvalitativne metode

UDK: 37.012

Znanstveni prispevek

*Adrijana Biba Starman, univ. dipl. bibl., Bergantova 13, SI-1215 Medvode, Slovenija;
e-naslov: biba.starman@ff.uni-lj.si*

Uvod

Študije primera so bile med prvimi vrstami raziskav na področju kvalitativne metodologije¹. Danes obsegajo velik del strokovnih monografij in člankov v psihologiji, zgodovini, vzgoji in izobraževanju ter medicini, če naštejemo le nekaj najbolj temeljnih ved. Veliko tega, kar danes vemo o empiričnem svetu, smo pridobili iz raziskav študij primera, prav tako pa študije primera najdemo v mnogih najbolj cenjenih klasičnih delih v vseh disciplinah² (Flyvbjerg 2011, str. 302).

Študija primera je široko uporabljana v družboslovnih znanostih, še posebej pa je uporabna na področjih, ki so usmerjena v prakso (vzgoja in izobraževanje, menedžment, javna uprava, socialno delo). Vendar pa je kljub dolgi zgodovini in široki uporabi deležna majhne pozornosti med različnimi vrstami raziskav v družboslovnem raziskovanju – po mnenju avtorjev Enciklopedije raziskovanja z uporabo študije primera (Mills idr. 2010) morda celo najmanjše. Obstaja le malo znanstvenih besedil, ki se ukvarjajo neposredno s študijo primera kot osrednjo temo, prav tako pa je malo enciklopedičnih napotkov, ki bi ponujali temeljit pregled načrtovanja in metod študije primera, ki bi bili vodilo za študente, raziskovalce in strokovnjake, ki poskušajo vključiti študije primera v rigorozne raziskovalne projekte ali programe (prav tam, str. xxxi). D. A. de Vaus (v Thomas 2011, str. 511) zapiše: »Večina tekstov, ki se ukvarjajo z metodologijo, bodisi ignorira študijo primera bodisi jo zamenjuje z drugimi vrstami raziskav.« Rečemo lahko, da je študija primera sicer široko uporabljana, vendar jo spremljajo nejasnosti in neskladja v pojmovanju, kako jo opredeliti, kaj z njo proučevati in katere metode uporabiti (Verschuren

¹ Študije primera denimo v psihologiji segajo v sredino 19. stoletja; v socialnem delu jih kot »case work« (študija primera oz. delo s primerom) beležimo nekako od leta 1920 (Mills idr. 2010, str. 109). Od ključnega dela S. B. Merriam *Case Study Research in Education* iz leta 1988 (Merriam 1988) je prišlo do pomembnega napredka na področju kvalitativnega raziskovanja nasploh, s tem pa tudi do uveljavljanja študije primera na področju vzgoje in izobraževanja.

² Najbolj znane študije primera v psihologiji so na primer študije primera Piageta, Freuda, Moneyja in drugih znamenitih psihologov (Case study in psychology ... b. l.), študije primera v vzgoji in izobraževanju pa najdemo v *Journal of Case Studies in Education*.

2003, str. 121), torej je premalo razumljena, tako kot vrsta kvalitativnih raziskav kot tudi kot metoda kvalitativnega raziskovanja (Gerring 2004, str. 341).

Študija primera kot vrsta kvalitativnih raziskav ali kot metoda kvalitativnega raziskovanja?

V začetku moramo pojasniti distinkcijo med študijo primera kot vrsto kvalitativnih raziskav in študijo primera kot metodo v kvalitativnem raziskovanju – nekateri avtorji jo namreč opredeljujejo kot vrsto kvalitativnih raziskav (Baxter in Jack 2008; Flyvbjerg 2006, 2011; Simons 2009; Sagadin 2004; Stake 2005; Sturman 1997; Verschuren 2003), medtem ko jo drugi razumejo kot raziskovalno metodo znotraj kvalitativnega raziskovanja (na primer Gerring 2004; George in Bennett 2005). Ker gre pri študiji primera za več kot zgolj metodološko izbiro, kar bomo videli v nadaljevanju, jo bomo v prispevku obravnavali širše, torej kot vrsto kvalitativnih raziskav.

Študijo primera povežemo s kvalitativnim raziskovanjem, vendar velja opozoriti, da lahko vsebuje različne pristope – tako kvalitativnega kot tudi kvantitativnega, ki se lahko med seboj dopolnjujeta. Za kvalitativno raziskovanje je značilna interpretativna paradigma: poudarek je na proučevanju subjektivnih doživetij posameznika in na ugotavljanju pomena, ki ga posameznik pripisuje posameznim dogodkom, pri čemer niso zanemarjeni niti subjektivni pogledi raziskovalca na proučevano situacijo. Značilen je tudi idiografski pristop³ (Vogrinc 2008, str. 14); poudarek je na razumevanju in interpretaciji raziskovanih situacij, procesov, odnosov, ravnanj in drugega z vidika njihovih udeležencev (prav tam, str. 19). Interpretativna paradigma, fenomenološki pristop in konstruktivizem⁴ kot paradigmatska izhodišča kvalitativnega raziskovanja so zelo blizu opredelitvam in značilnostim študije primera – v osnovi je torej bolj kvalitativno kot kvantitativno usmerjena, vendar ne izključno. Lahko je kvalitativna, kvantitativna ali mešana: kvalitativna in kvantitativna, morda s prevladujočim kvalitativnim pristopom, dopolnjenim s kvantitativnim, ali s prevladujočim kvantitativnim pristopom, dopolnjenim s kvalitativnim. Rezultati kvantitativnega in kvalitativnega pristopa naj bi se primerno dopolnjevali med seboj v smiselno celoto, ustrezno predmetu in namenu raziskave (Sagadin 2004, str. 89).

Takoj na začetku velja opozoriti tudi na morebitno zmedo med termini »primerjalna (komparativna) metoda«, »metode študije primera« in »kvalitativne metode«. Primerjalna metoda (primerjava manjšega števila primerov, proučevanje na ravni primerjanja dejstev, odnosov ali procesov z namenom odkrivanja podobnosti in razlik) se od študije primera razlikuje v tem, da slednja vključuje še raziskovanje znotraj posameznih primerov. Izraz »kvalitativne metode, kvalitativno

³ Proučevanje posameznih primerov.

⁴ Za interpretativno paradigmo, fenomenološki pristop in konstruktivizem je značilno, da jih zanimajo posameznikove izkušnje neke realnosti. Objektivna realnost in resnica po mnenju konstruktivistov in fenomenologov ne obstajata, temveč sta vedno konstruirani, zato je predstava, ki jo imajo ljudje o realnosti, za raziskovalce pomembnejša kot realnost sama po sebi (Vogrinc 2008, str. 27).

raziskovanje« je tesno povezan s študijo primera, in to v smislu, da je študija primera del kvalitativnega raziskovanja – je torej vrsta kvalitativne raziskave ali po mnenju nekaterih prej naštetih avtorjev kvalitativna metoda oziroma raziskovalni pristop v kvalitativnem raziskovanju. Kar zadeva uvrstitev študije primera v polje kvalitativne oziroma kvantitativne metodologije, bomo v prispevku tako obravnavali študijo primera kot vrsto *kvalitativne* raziskave, čeprav bomo upoštevali, da lahko vsebuje tudi kvantitativni vidik, glede na raziskovalna vprašanja in cilje raziskave. Najprej bomo predstavili nekatere opredelitve študije primera, od zelo splošnih do bolj specifičnih, nato pa bomo navedli glavne prednosti, različne klasifikacije ter podrobnejši opis njenih pomanjkljivosti in kritik z namenom, da bi dosegli boljše razumevanje te vrste kvalitativnih raziskav in ustvarili jasnejšo sliko o tem, kaj je študija primera, kdaj se uporablja in na kaj mora biti raziskovalec pozoren, kadar raziskavo izpelje z njeno pomočjo.

Opredelitev in klasifikacije študije primera

Gerring opozarja, da prizadevanja mnogih avtorjev, ki skušajo razjasniti pojem študije primera, pogosto vodijo do definicijske zmešnjave, saj vsakič, ko nekdo skuša razjasniti zmedo v definicijah, zadeve s tem le poslabša (Gerring 2004, str. 342). Flyvbjerg zato meni, da je, če potrebujemo definicijo študije primera, bolje, če je le-ta splošnejša in ne vsebuje preobilja pikolovskih opredelitev (Flyvbjerg 2011, str. 302). Vsekakor pa ne moremo reči, da definicije študije primera ne potrebujemo, saj jo s pomočjo definicije umestimo v njej lasten prostor in z njej pripadajočimi lastnostmi glede na ostale vrste kvalitativnih raziskav. Za začetek tako podajamo nekaj splošnejših definicij študije primera.

»Študija primera je splošen izraz za raziskovanje posameznika, skupine ali fenomena.« (Sturman 1997, str. 61) Je celovit opis posameznega primera in njegova analiza, tj. opis značilnosti primera in dogajanja ter opis procesa odkrivanja teh značilnosti, tj. procesa raziskovanja samega (Mesec 1998, str. 45). Mesec sicer podaja opredelitev študije primera v socialnem delu, vendar bi ta opredelitev lahko veljala tudi za pedagoško področje. Študija primera »je opis in analiza posamezne zadeve oziroma primera [...] bodisi z namenom, da bi odkrili variable, strukture, obrazce interakcij in zakonitosti interakcije med sodelujočimi v problemu (teoretični namen), bodisi z namenom, da bi ocenili uspešnost dela ali napredek v razvoju (praktični namen).« (Prav tam, str. 383) Avtor dodaja, da lahko ista študija primera koristi obema namenoma hkrati (prav tam).

In zdaj k podrobnejšim definicijam. Prvo izmed njih je navedel Sagadin: »S študijo primera intenzivno in podrobno analiziramo in opišemo npr. osebe vsako zase (neko njeno dejavnost, njene posebne potrebe, življenjsko situacijo, življenjsko zgodovino itn.), skupino oseb (šolski oddelek, skupino učencev s posebnimi potrebami, učiteljski zbor itn.), institucije vsako zase oziroma neki problem (probleme), proces, pojav ali dogodek v posamezni instituciji ipd.; pri tem gre za študijo primera kot obliko deskriptivne metode, če ostajamo s takimi analizami le na deskriptivni ravni; če se povzpne tudi na kavzalno raven, prehaja študija primera že v kavzalno-

neeksperimentalno metodo.« (Sagadin 1991, str. 31) Nadalje študije primera poudarjajo razvojne dejavnike, kar pomeni, da primeri nastajajo in se razvijajo v nekem času, pogosto kot niz konkretnih in medsebojno povezanih dogodkov, ki se pojavijo v »tem času in prostoru«, celostno gledano pa vse to sestavlja primer (ang. *the case*). Kot zadnje se študije primera osredotočajo tudi na odnos do okolja, tj. konteksta. Oris meja posamezne enote v raziskavi določa, kaj šteje kot primer in kaj postane njegov kontekst⁵ (Flyvbjerg 2011, str. 301).

H. Simons je pri kritičnem pregledu več različnih definicij študij primera, v katerih je iskala skupne točke, podala naslednjo: »Študija primera je poglobljeno raziskovanje iz mnogih perspektiv glede na kompleksnost in edinstvenost posameznega projekta, politike, institucije, programa ali sistema v vsakdanjem kontekstu.« (Simons 2009, str. 21) Pri tem avtorica poudarja, naj študija primera ne bo videna zgolj kot metoda sama po sebi, ampak naj bo kot okvir, ki združuje različne metode. Temu se pridružuje tudi Stake, ko trdi, da študija primera ni metodološka izbira, temveč izbor tega, kar naj bi proučevali – odločimo se proučevati nek primer, s kakršno koli metodo že. Proučujemo ga lahko analitično, celostno, hermenevtično, kulturno in z različnimi metodami ipd., vendar se, vsaj za tisti čas, najbolj osredotočamo na primer (Stake 2005, str. 443). Pri uporabi študije primera gre torej za analitični eklekticism⁶ (Thomas 2011, str. 512). Podobno meni Flyvbjerg, ki navaja, da če se pri raziskovanju odločimo za uporabo študije primera, to ne pomeni toliko izbire metode, kot pa izbiro tega, kar bomo raziskovali (Flyvbjerg 2011, str. 301). Posamezni primer je lahko proučevan z različnih vidikov: tako s kvalitativnega kot s kvantitativnega⁷.

Če različne definicije analiziramo z vidika razlik in podobnosti, lahko ugotovimo podobno, kot je ugotovila H. Simons (2009) – da jim je skupna zavezanost k proučevanju kompleksnosti v različnih stvarnih situacijah in da v definicije ne vključujejo različnih metod pridobivanja podatkov, temveč je poudarek drugje. Kar pa zadeva razlike v definicijah, lahko te pripišemo različnim epistemološkim izhodiščem, iz katerih izhajajo posamezni avtorji (Thomas 2011, str. 512), oziroma izhodiščem, iz katerih so avtorji izhajali, na primer glede na namen (Mesec 1998), raven (Sagadin 2004), časovni okvir (Flyvbjerg 2011) ali kontekst (prav tam; Thomas 2011).

Veliko avtorjev se v definiciji študije primera osredotoča na posamezni primer (ali več primerov) in ne toliko na študijo primera kot vrsto raziskave. Po mnenju Verschurna (2003, str. 137) je ravno to vzrok za zmedo pri opredelitvi študije primera z metodološkega vidika, saj se po njegovem mnenju nesoglasja kažejo pri definicijah, kjer se pojavlja težnja po opredelitvi študije primera kot študije enega ali več primerov namesto definicije študije primera kot raziskovalnega pristopa.

⁵ Imenovan tudi objekt; več o tem v nadaljevanju.

⁶ Prevezemanje in spajanje različnih sistemov, pogledov, ugotovitev.

⁷ Gl. str. 2.

Različne klasifikacije: vrste in tipi študij primerov

Opredelitve načeloma podajajo definicijo študije primera na splošno in se ne podajajo v različne klasifikacije oziroma tipe študij primera, saj je z eno samo opredelitvijo praktično nemogoče zajeti vse tipe študij, poleg tega pa različni avtorji ponujajo različne klasifikacije, ki se med seboj dopolnjujejo ali razlikujejo glede na to, za kakšno vrsto klasifikacije gre. Pregleden in izčrpen prispevek o različnih klasifikacijah študije primera je podal že Sagadin (2004)⁸, zato v tem prispevku že opisanih ne bomo ponavljali, temveč bomo dodali še nekatere druge.

Klasifikacija glede na časovno dimenzijo

V okviru študije primera lahko proučujemo en sam primer (singularna posamična študija primera) ali več primerov (pluralna ali »multipla« študija primerov, študija več primerov); v drugem primeru proučimo vsak primer posebej, kakor da bi šlo za posamično študijo, nato pa primere med seboj primerjamo oziroma analizo vsakega nadaljnega primera gradimo na spoznanjih, dobljenih pri analizi prejšnjih primerov (Mesec 1998, str. 384). Thomas za posamično in multiplo študijo primera predlaga še nadaljnjo klasifikacijo glede na vrsto časovne dimenzije. Posamične študije primera so glede na časovno dimenzijo naslednje (Thomas 2011, str. 517):

- a) *Retrospektivne* študije primera – so najpreprostejše, obsegajo zbir podatkov, ki se nanašajo na določen fenomen iz preteklosti. Raziskovalec se ozira nazaj na fenomen, situacijo, osebo ali dogodek ali pa ga raziskuje v njegovi zgodovinski celovitosti.
- b) Študije primera *trenutnega posnetka* (ang. *snapshot*) – primer obravnavamo v določenem časovnem obdobju: trenutni dogodek, dan v posameznikovem življenju, mesečni dnevnik ipd. Naj bo mesec, teden, dan ali celo samo ena ura, pri analizi bo v pomoč začasno vzporejanje dogodkov. Posnetek stanja odkriva sliko, ki se predstavlja kot Gestalt znotraj nekega tesnega časovnega okvirja.
- c) *Diahrone* študije primera – kažejo spremembe skozi čas in so podobne longitudinalnim študijam.

Multiple študije primera se delijo na (prav tam):

- a) *Ugnezdene* (ang. *nested*) – so študije primera, pri katerih gre za primerjavo različnih elementov znotraj enega primera (ugnezdeni elementi). Razčlemba poteka *znotraj* proučevanega primera v študiji. Ugnezdena študija se od enostavne multiple študije razlikuje v tem, da doseže integriteto in celovitost širšega primera. Denimo da raziskovalec opazuje tri nadzornike v eni bolnišnici, pri čemer je večjega pomena le to, da so fizično nastanjeni v tej bolnišnici. To še ne pomeni, da gre za ugnezdeno študijo. Elementi so ugnezdeni le v smislu, da sestavljajo pomemben del širše slike; torej opazuje nadzornike zato, da si ustvari širšo sliko na primer o tem, kako ti vplivajo na počutje pacientov,

⁸ Glede na vsebinski in metodološki kriterij: Bogdan in Biklenova 1982, Stenhouse 1985; glede na namen: Stake 1994 in glede na razčlenjenost/celost: Creswell 1994 (v Sagadin 2004).

kakšen je dnevni red v bolnišnici, kakšni so odnosi med nadzorniki, bolniki in osebjem ipd.

- b) *Paralelne* – vsi primeri se dogajajo in so proučevani hkrati.
- c) *Sekvenčne* – primeri so proučevani konsekutivno (zaporedno), pri čemer predpostavljamo, da bo nek dogodek v določenem ali vmesnem obdobju na nek način imel posledice na naslednjega.

Klasifikacija glede na tvorbo teorije

George in Bennett navajata šest tipov študije primera, ki jih razlikujeta glede na to, ali gre za študije, ki razvijajo novo teorijo ali ne (George in Bennett 2005, str. 75–76):

- a) *Ateoretične/konfigurativne idiografske* študije primera – ilustrativne študije primera, ki ne prispevajo k širjenju teoretičnih spoznanj ali teorij.
- b) *Strokovno* (ang. *disciplined*) *konfigurativne* študije primera – uporabljene so uveljavljene teorije, ki razlagajo primer.
- c) *Hevristične* študije primera – identifikacija novih, nepričakovanih poti. Posebno dragoceni so v tem primeru obrobni, marginalni primeri.
- d) Študije primera, ki *preizkušajo teorijo* (ang. *theory testing*) – ocenitev veljavnosti in zakonitosti posameznih ali konkurenčnih teorij.
- e) Študije *verodostojnosti* (ang. *plausibility probes*) – preliminarne študije, ki določajo, ali je nadaljnje raziskovanje utemeljeno.
- f) Študije »*Building Block*« so študije posameznih vrst ali podvrst nekega pojava, ki jih pozneje povežemo v celoto – teorijo.

V tem prispevku naštevamo le nekatere klasifikacije, s čimer smo želeli predvsem predstaviti različne tipe študij primerov glede na to, kaj želimo raziskovati in s kakšnim namenom, kaj želimo doseči in kako. Nekatere posamezne klasifikacije se med seboj dopolnjujejo in prepletajo. Več ko jih poznamo, lažje bomo umestili svojo študijo primera, pri čemer se moramo na neki točki omejiti, saj nas preveč podrobne klasifikacije in pregloboke členitve lahko zapeljejo od splošnega pomena študije primera. Klasifikacije nam pomagajo, ko svojo študijo primera umeščamo v okvir, znotraj katerega bomo raziskovali.

Ključne razlike znotraj teh opredelitev se nanašajo na kriterij, na podlagi katerega so različni avtorji postavili različne klasifikacije. Medtem ko nekateri avtorji študije primera delijo glede na število primerov, ki jih proučujemo, ali glede na to, koliko bomo posamezni primer razčlenili oziroma zajeli holistično, jih drugi klasificirajo glede na namen, časovno dimenzijo ali glede na to, ali bo študija primera teoretična ali neteoretična. Podobno kot pri različnih definicijah študije primera bi lahko tudi tukaj trdili, da gre za različna izhodišča, na podlagi katerih so avtorji podali različne klasifikacije. Izbira posameznega tipa ali vrste študije primera je odvisna od namena raziskave, na primer: Ali želimo opisati določen primer in s tem ostati na deskriptivni ravni? Ali ga želimo raziskati in se povzpeti tudi na kavzalno raven? Ali želimo morda primerjati več primerov? Kaj je mišljeno

kot »primer« v naši študiji primera in kako ga izberemo? Ali želimo s študijo primera preveriti hipoteze oziroma poiskati nove? Ali bomo izpeljali novo teorijo? V nadaljevanju se bomo ukvarjali s podrobnejšo predstavitvijo teh izhodišč.

Primer (subjekt), širše raziskovalno polje (objekt) in izbira primera

Da lahko govorimo o študiji primera, mora biti le-ta opredeljena znotraj nekega analitičnega okvira ali objekta študije primera (Thomas 2011, str. 512) oziroma, kot menita George in Bennett (2005, str. 69), mora raziskovalec jasno definirati raziskovalno polje – tj. kategorije ali podkategorije dogodkov, v katerih bo posamezni primer oziroma več primerov predmet raziskave v študiji primera. Subjekt raziskave je potemtakem primer nekega pojava/predmeta in ta predmet tvori analitični okvir – objekt (prav tam). Navidezna ohlapnost študije primera kot vrste raziskav in očiten poudarek na primeru (subjektu) je morda vzrok, da posebno neizkušeni raziskovalci, študentje ipd. zanemarjajo pomen opredelitve objekta v njihovem raziskovanju. Samo identifikacija subjekta privede do pomanjkanja širšega opisa in razlage; namesto tega raziskovanje ponudi le poenostavljen opis delčka raziskave. Objekt torej sestavlja analitični okvir, znotraj katerega primer (subjekt) razumemo in ponazarjamo. Za objekt ni nujno, da je definiran ob začetku raziskave – pogosto se pojavi šele med samim raziskovanjem (Thomas 2011, str. 515).

Pri študiji primera gre za določitev, kaj bo posamezni primer, ki ga bomo raziskali, in ne za opredeljevanje osnovnih populacij in izbiro vzorcev iz njih (Sagadin 1991, str. 34). Študija primera je ponavadi študija enega samega primera ali manjšega števila primerov. Pri njej se odpovemo ideji reprezentativnega vzorčenja in statističnega posploševanja na širšo populacijo in se opredelimo za analitično indukcijo. Nekateri avtorji menijo, da je primer v študiji primera enota raziskovanja, drugi spet ne. Pri terminu »enota« prihaja do zmede. Nekateri avtorji menijo, da se nanaša na primer oz. subjekt raziskovanja (na primer Wiewiorka v Thomas 2011, str. 513; Mesec 1998), medtem ko ga drugi uporabljajo za poimenovanje objekta v smislu, da enota (objekt) in primer medsebojno vplivata eden na drugega (Van Wynsberghe in Khan v Thomas 2011, str. 513). V tem prispevku bomo termin enota povezovali s primerom (subjektom).

Mesec predlaga, da za enoto raziskovanja izberemo tisti primer, posameznika, družino, drugo skupino, skupnost ali organizacijo, kjer se nahaja praktična problematika, ki nas zanima. Lahko izberemo tudi več posameznih primerov, ki jih določimo tako, da bomo z njihovo analizo prišli do čim bolj raznolikih informacij. Izberemo zanimive primere, na primer kontrastne, skrajne, izjemne, in ne le tipičnih, povprečnih (Mesec 1998, str. 55). Subjekta (primera) torej ne izberemo na podlagi reprezentativnega vzorca, temveč zato, ker je zanimiv, nenavaden, izstopajoč in bi lahko povzročil spremembe značilnosti in posebnosti objekta (Thomas 2011, str. 514). Podobno kot Mesec tudi Thomas priporoča izbiro primera, pri katerem sta subjekt in objekt v dinamičnem odnosu; torej netipičen primer.

Nasprotno pa Yin priporoča izbiro reprezentativnega oz. tipičnega primera (Yin 2009, str. 48), saj bomo ravno z njim morda našli nove hipoteze in globlje plasti, na

katere teorija o tem primeru do sedaj ni pomislila. Vsak izbor ima svoje prednosti in pomanjkljivosti, predvsem pa je odvisno od raziskovalnega problema, kakšen primer bomo izbrali in na katera raziskovalna vprašanja želimo odgovoriti.

Izbira primera je tudi predmet kritike študije primera, pri čemer se kritike usmerjajo na morebitno subjektivno izbiro primera – selekcijsko pristranskost, tj. vpliv raziskovalčevega predznanja o primeru in njegova morebitna pristranskost v prid določenim hipotezam, ki vpliva na izbiro primera (George in Bennett 2005, str. 24). Kakor koli, izbira primera na podlagi nekega predhodnega znanja omogoča boljši raziskovalni načrt, primere pa lahko na podlagi predhodnega znanja označimo za bolj ali manj verjetne oziroma ključne za razvijanje teorije, zaradi česar je postopek preizkušanja teorije strožji. Poleg tega obstajajo metodološki varovalni ukrepi proti vplivu raziskovalčeve pristranskosti, kot na primer skrbno preverjanje doslednosti in procesa sledenja (prav tam). To pomeni, da moramo natančno in izčrpno opisati postopke zbiranja podatkov in dokumentirati vsako informacijo, s čimer dosežemo zanesljivost (reliabilnost) študije primera (prav tam, str. 10).

Prednosti študije primera

Študija primera je v prednosti tam, kjer so kvantitativne raziskave šibkejše (prav tam, str. 19). Avtorja George in Bennett v primerjavi s kvantitativnimi metodami⁹ identificirata štiri prednosti študije primera: potencial za doseg visoke pojmovne veljavnosti (ang. *conceptual validity*), prepričljive postopke za izpeljavo novih hipotez, uporabnost pri podrobnem proučevanju domnevne vloge kavzalnih mehanizmov v kontekstu posameznih primerov in sposobnost obravnave kavzalne kompleksnosti (prav tam).

Pojmovna veljavnost

Pomeni identifikacijo in merjenje kazalcev, ki najbolje predstavljajo teoretične koncepte, ki jih raziskovalec želi meriti. Za mnoge spremenljivke, ki zanimajo družboslovne raziskovalce, na primer demokracija, oblast itd., je znano, da so težko merljive, torej morajo raziskovalci izpeljati »kontekstualno primerjavo«, ki samodejno teži k iskanju analitično enakovrednih fenomenov, tudi če so izraženi z različnimi izrazi in znotraj različnih kontekstov. To zahteva podrobno in natančno obravnavo spremljevalnih dejavnikov, kar je v kvantitativnih raziskavah izredno težko, v študijah primera pa povsem običajno. Tam, kjer za kvantitativne raziskave obstaja nevarnost »pojmovnega raztezanja« z uvrščanjem nepodobnih primerov v isto skupino, da bi dosegli večji vzorec, študije primera dopuščajo pojmovno izpopolnjenje z višjo stopnjo veljavnosti in manjšim številom primerov (prav tam, str. 19).

⁹ Avtorja študijo primera razumeta kot *metodo* v kvalitativnem raziskovanju, zato jo primerjata s kvantitativnimi metodami.

Izpeljava novih hipotez

Študije primera zelo ustrezajo hevrističnim ciljem induktivnega prepoznavanja dodatnih spremenljivk in ustvarjanja novih hipotez. Kvantitativnim raziskavam primanjkuje postopkov za induktivno ustvarjanje novih hipotez, povrh tega pa lahko študije primera analizirajo kvalitativne kompleksne dogodke in upoštevajo številne spremenljivke ravno zato, ker ne zahtevajo številnih primerov oziroma omejenega števila spremenljivk. Raziskovalci pri študiji primera niso omejeni z vnaprej določenimi spremenljivkami oziroma že obstoječim opredeljenim naborom podatkov (prav tam, str. 45).

Kvantitativne raziskave lahko identificirajo deviantne primere, ki lahko vodijo v izpeljavo novih hipotez, vendar same po sebi nimajo jasnih načinov, s katerimi bi dejansko opredelile te hipoteze. Brez dodatnega raziskovanja, na primer intervjujev z odprtimi odgovori, ni možno najti induktivnih načinov, s katerimi bi identificirali izpuščene spremenljivke (prav tam, str. 21).

Raziskovanje kavzalnih mehanizmov¹⁰

Študije primera podrobno raziskujejo delovanje kavzalnih mehanizmov znotraj posameznih primerov. Tako lahko znotraj posameznega primera proučujemo veliko število med seboj delujočih spremenljivk in induktivno opazujemo kakršne koli nepričakovane pojave delovanja posameznega kavzalnega mehanizma ali pa identificiramo, katere okoliščine znotraj tega primera aktivirajo kavzalne mehanizme, medtem ko kvantitativne raziskave v korelacijah takšne kavzalnosti ne vsebujejo (prav tam). Zadnja trditev zahteva distanco oziroma podrobnejšo razlago, saj ne drži, da kvantitativne raziskave ne vsebujejo kavzalnosti. Avtorja s svojo trditvijo namigujeta na kvantitativne raziskave in njihovo nezmožnost upoštevanja kontekstualnih dejavnikov, razen tistih, ki so kodificirani v merjenih spremenljivkah, s tem pa izpuščajo mnoge posredne in ostale spremenljivke, ki so prav tako vezane na kontekst.

Oblikovanje in ocenjevanje kompleksnih kavzalnih zvez

Študije primera so se sposobne prilagoditi kompleksnim kavzalnim odnosom, na primer ekvifinalnosti¹¹, kompleksnim interakcijskim posledicam in razvojni pogojenosti (ang. *path dependency*)¹². Ta prednost študije primera je bolj relativna kot absolutna. Študije primera lahko upoštevajo ekvifinalnost s tem, da ustvarjajo ozke posplošitve, odvisne od okoliščin. Ne glede na to, da imajo takšne posplošitve

¹⁰ Kavzalni mehanizem: »Y se je zgodil zaradi A kljub B«, pri čemer je A niz sodelujočih vzrokov in B potencialno prazen nabor nasprotnih vzrokov (A ne more biti prazen, ker sicer ne bi mogli razložiti pripetljaja Y). Primer: avto je na ovinku zapeljal s ceste zaradi neprilagojene hitrosti in peska na cesti kljub dobri vidljivosti ceste in pazljivosti voznika (Salmon v George in Bennett 2005, str. 145).

¹¹ Ekvifinalnost (*Equifinality*) pomeni, da je enak končni rezultat mogoče doseči na različne načine, ne na enega samega (Inštitut za slovenski jezik ... b. l.).

¹² Zgodovinska dediščina, ki bistveno opredeljuje razvojne možnosti prihodnjega razvoja (na primer vsake nacije) (Vehovar 2005, str. 309).

veliko vrednost v očeh zagovornikov študije primera (več o posploševanju v nadaljevanju), pa zagovorniki kvantitativnih metod bolj cenijo splošne teorije, čeprav to pomeni večjo nejasnost oziroma večjo možnost primerov, ki lahko to teorijo ovržejo (prav tam, str. 22).

Študija primera pa ima še nekatere dodatne prednosti. Za raziskovalce je njena povezanost z vsakdanjim življenjem in njeno izobilje posameznih elementov ter podrobnosti pomembna še z dveh vidikov. Najprej je pomembna za razvijanje različnih pogledov na realnost, med drugim tudi zavedanja, da človekovo vedenje ne more biti razumljeno zgolj kot dejanje, ki ga usmerjajo neka pravila ali teorije. In drugič lahko pripomore k profesionalnemu razvoju raziskovalca, saj je za maksimalni razvoj sposobnosti in veščin pri raziskovanju potrebno obilo konkretnih in kontekstualno vezanih primerov, ki so za študijo primera značilni (Flyvbjerg 2006, str. 223).

Paradoks, nesporazumi in kritike

V uvodu smo zapisali, da je študija primera sicer široko uporabljana, vendar premalo upoštevana. Gerring je na podlagi teh ugotovitev identificiral paradoks, pri katerem pravilno ugotavlja, da študija primera živi v nekem čudnem, zavrnem metodološkem prostoru, razlog za to pa je nezadostno razumevanje te metode (Gerring 2004, str. 341). Flyvbjerg zato skuša rešiti ta paradoks in doseči širšo uporabo ter pripoznanje raziskovanja s pomočjo študije primera s tem, da identificira pet nesporazumov o študiji primera, ki spodkopavajo kredibilnost in uporabo te vrste raziskav kot znanstvene in se nanašajo predvsem na teorijo, zanesljivost in veljavnost (Flyvbjerg 2006; 2011):

1. Splošno, teoretično znanje je vredno več kot konkretno znanje iz primera.
2. Posploševanje na podlagi posameznega primera ni mogoče, zato študija primera ne more pripomoči k razvoju znanosti.
3. Študija primera je uporabna za oblikovanje hipotez, tj. v začetni fazi raziskovalnega procesa, medtem ko so druge vrste raziskav in njihove metode primernejše za preizkušanje hipotez in oblikovanje nove teorije.
4. Študija primera je pristranska v verifikaciji, to pomeni, da vsebuje težnjo, da potrjuje raziskovalčeve vnaprej ustvarjene predstave.
5. Na podlagi specifične študije primera je pogosto težko povzemanjati in razvijati splošne trditve.

V nadaljevanju bomo skušali razrešiti in pojasniti te nesporazume.

Splošno, teoretično znanje je vredno več kot konkretno znanje iz primera

Družboslovne znanosti imajo na voljo pravzaprav le specifične primere in kontekstualno vezano znanje, saj »velike« napovedovalne teorije in splošne zakonitosti v empiričnih družboslovnih raziskavah niso možne. Prvo trditev lahko

torej popravimo takole (Flyvbjerg 2006; 2011): »Konkretno, kontekstualno vezano znanje iz primera je za empirične družboslovne raziskave veliko bolj dragoceno od neuspešnega iskanja napovedovalnih teorij in splošnih zakonitosti.«

Posploševanje na podlagi posameznega primera ni mogoče, zato študija primera ne more pripomoči k razvoju znanosti

Ta domneva je značilna za zagovornike ideala naravoslovnih znanosti znotraj družboslovnih, čeprav se z njo v določeni meri strinjajo tudi tisti, ki sicer tega ideala ne zagovarjajo tako zavzeto, na primer Giddens, ki meni, da antropološke terenske raziskave manjšega obsega načeloma niso raziskave, na podlagi katerih bi bilo mogoče posploševanje, vendar pa je tudi to moč doseči, kadar imamo zadostno število podobnih raziskav (Giddens v Flyvbjerg 2006, str. 225).

Pri študiji primera sklepanje temelji na analitični indukciji (analitični generalizaciji) in ne na statistični (enumerativni) indukciji. Pri slednji nas ne zanima strukturna ali funkcionalna povezanost lastnosti znotraj posameznih enot, ampak samo njihova navzočnost ali odsotnost oziroma kvantitativna izrazitost, pogostost, razlike in korelacijske zveze. Pri analitični indukciji pa na posameznem primeru proučimo, kako so posamezne lastnosti, procesi ali dogodki med seboj povezani, v kakšnih odnosih ali razmerjih so (Mesec 1998, str. 50). Zato Mesec meni, da tudi če ugotovimo določeno vrsto povezanosti v enem samem primeru, je to lahko teoretično pomembno (prav tam).

Predvsem holisti¹³ menijo, da je posploševanje možno celo na podlagi ene same študije primera. Diesing na primer trdi, da se znanost srečuje tako z regularnostjo (tj. iskanje splošnih zakonitosti) kot z ustvarjalnostjo (tj. iskanje novih, izvirnih primerov): če se primarno osredotočamo na zakonitosti, se bo ob tem pojavila ustvarjalnost, in če se osredotočamo na ustvarjalnost, se sčasoma pokažejo zakonitosti. Študija primera vključuje oboje – tako regularnost kot ustvarjalnost, ne da bi ju medsebojno izključevala; giblje se od posameznega k splošnemu in nazaj po posameznih stopnjah (Diesing v Sturman 1997, str. 63).

Podobno stališče je zagovarjal tudi Stake, ko trdi, da naturalistično posploševanje izhaja iz tihega znanja o tem, kakšne stvari so, zakaj so, kaj ljudje menijo o njih in kakšne bodo te stvari v prihodnje, v drugi situaciji ali kraju, ki je tem ljudem znan. Posploševanje je torej možno doseči na podlagi prepoznavanja podobnosti objektov in zadev (ang. *issue*) v različnih kontekstih ter razumevanja sprememb v dogajanju (Stake 1980 v prav tam, str. 69). Da pa bi bilo takšno posploševanje mogoče, je potrebno podrobno dokumentiranje pomembnih značilnosti in posebnosti pojava z namenom, da bi s temeljitim poznavanjem enega primera lahko pojasnili drugo situacijo (Sturman 1997, str. 63).

Študija primera je zelo primerna za posploševanje z uporabo preizkusa, ki ga Karl Popper (v Flyvbjerg 2006, str. 228; Flyvbjerg 2011, str. 305) imenuje

¹³ Zagovorniki holističnega (celovitega) pristopa na področju epistemologije znanosti poudarjajo proučevanje kompleksnosti z vidika celote. Pri holizmu je celota pomembnejša kot seštevek njenih posameznih delov. Nasprotje holizma je individualizem; pogosto se pojavljata v dvojici – makro- in mikroperspektivi opazovanja družbene realnosti (Mali 2006, str. 131).

»falsifikacija« in ki v družboslovnih znanostih tvori del kritične refleksije. Popper meni, da vsaka prava znanstvena teorija dopušča ovržbo (Stanford Encyclopedia of Philosophy 2009). Falsifikacija torej pravi, da hipoteza velja za znanstveno takrat, kadar je njen zagovornik sposoben določiti pogoje, pod katerimi bi bila hipoteza ovržena¹⁴. Falsifikacija je eden izmed najstrožjih preizkusov, na podlagi katerega lahko napravimo raziskovalni načrt: tudi če obstaja le eno samo opažanje, ki ne ustreza načrtu raziskave, moramo načrt spremeniti ali opustiti, saj praviloma ni veljaven (Flyvbjerg 2011, str. 305). Deviantni primeri, ki povzročijo falsifikacijo, so glavni viri pri oblikovanju teorije, ker kažejo na nove koncepte, spremenljivke ali mehanizme, ki so potrebni za razlago deviantnih in podobnih primerov (prav tam). Drugo domnevo torej Flyvbjerg popravi takole: »Posploševanje na podlagi ene študije primera je pogosto možno, prav tako pa je študija primera lahko osrednjega pomena za razvoj znanosti preko posploševanja kot dopolnila ali kot alternativa drugim metodam.« (Prav tam, str. 305)

Študija primera je uporabna za oblikovanje hipotez, tj. v začetni fazi raziskovalnega procesa, medtem ko so druge metode primernejše za preizkušanje hipotez in oblikovanje teorije

Ta trditev izvira iz prejšnje, da na podlagi študije primera ni možno posploševanje, kar je v povezavi s preizkušanjem hipotez in v naslednjem koraku v zvezi z izbiro primera. George in Bennett trdita, da je študija primera še posebno primerna za oblikovanje teorije, ker se nekaterih problemov loteva bolje od drugih metod. Boljša je na primer pri (George in Bennett 2005, str. 6–9):

- procesu odkrivanja, ki povezuje vzroke in posledice,
- podrobni razlagi hipotetičnih kavzalnih mehanizmov,
- razvijanju in preverjanju zgodovinskih razlag,
- razumevanju odvisnosti konceptov od konteksta ter
- oblikovanju novih hipotez in raziskovalnih vprašanj, ki jih sprožijo ekstremni oz. deviantni primeri.

Študija primera je pristranska v verifikaciji, vsebuje torej težnjo, da potrjuje raziskovalčeve vnaprej ustvarjene predstave

O pomislekih glede raziskovalčeve pristranskosti smo govorili že v poglavju o izbiri primera. Preverljivost v znanstvenem raziskovanju je na splošno zaznamovana s številnimi predsodki, dodatni domnevni primanjkljaj študije primera in drugih vrst kvalitativnih raziskav pa je, da v primerjavi s kvantitativnimi raziskavami navidezno dajejo večjo svobodo raziskovalčevi subjektivnosti in arbitrarni presoji (Flyvbjerg 2011, str. 309; George in Bennett 2005; Mesec 1998; Thomas 2011).

¹⁴ Popper podaja znani primer »vsi labodi so beli«, pri katerem razlaga, da le en sam črn labod (deviacija) dokazuje, da je ta trditev neresnična in je bistvenega pomena za nadaljnje raziskovanje in oblikovanje teorije. Študija primera je zaradi svojega globinskega pristopa idealna za odkrivanje »črnih labodov« (Flyvbjerg 2011, str. 305).

Sturman meni, da študija primera lahko doseže lastno obliko preciznosti (Sturman 1997, str. 65). Wilson to imenuje disciplinirana subjektivnost (Wilson v prav tam). Načelo preverljivosti v študiji primera (in v kvalitativnem raziskovanju na splošno) uresničujemo tako, da podrobno opišemo celoten postopek raziskave, posebno še postopek analize, v kateri oblikujemo pojme in ugotavljamo pravilnosti ter vzorce ravnanja, doživljanja in interakcij (Mesec 1998, str. 45). Za povečanje kredibilnosti študije primera Sturman navaja naslednje (Sturman 1997, str. 65):

- postopki pridobivanja podatkov morajo biti razloženi,
- zbrani podatki morajo biti na voljo za ponovno analizo,
- negativne instance naj bodo navedene,
- pristranskost je treba priznati,
- analize s terenskega dela naj bodo dokumentirane,
- odnos med trditvami in dokazi naj bo pojasnjen,
- primarni viri naj se razlikujejo od sekundarnih, enako velja za opis in interpretacijo,
- zapiski in dnevniki naj označujejo dogajanja v različnih fazah študije ter
- metode naj bodo načrtovane tako, da preverjajo kakovost podatkov.

V splošnem velja, da je raziskava tem bolj zanesljiva, čim bolj podobne rezultate dobimo pri njenih ponovitvah. Če eksperiment večkrat ponovimo in vedno dobimo enake rezultate, je popolnoma zanesljiv; podobno velja za merjenje, testiranje ipd. Študije primera ne moremo ponoviti, saj je pri ponovitvi primer že drugačen, zato gornjo opredelitev zanesljivosti, kadar gre za študijo primera, nekoliko ublažimo. Študija primera je tem bolj zanesljiva, čim bolj prepričljivo lahko pokažemo, da bi prišli do enakih ugotovitev, če bi raziskavo ponovili ob sicer nespremenjenih okoliščinah. To pomeni, da moramo natančno in izčrpno opisati postopke zbiranja podatkov in dokumentirati vsako informacijo (Mesec 1998, str. 148).

Mesec opozarja, da so ugotovitve ene študije primera prva, ne zadnja beseda na določenem področju raziskovanja. Sledile naj bi ji študije nadaljnjih primerov, ki bi utrdile zaupanje v ugotovitve prve študije s ponovitvijo opazanj in ugotovitev, predvsem pa z razpredanjem mreže nadaljnjih povezav med pojmi. Vsekakor ne velja, da je študija primera samo uvod v kvantitativno raziskavo. Če nam ni do preštevanja, nam ni treba preštovati, da bi kaj spoznali (prav tam, str. 380).

Sklep

Kar nekaj avtorjev je med svojim delovanjem spremenilo pogled na študijo primera kot vrsto kvalitativnih raziskav iz negativnega v odobravajočega (na primer Campbell 1975; Eysenck v Flyvbjerg 2006). V svojem razmišljanju o spremembi mišljenja je Eysenck zapisal takole: »Včasih moramo preprosto odpreti oči in usmeriti pozornost na posamezni primer – ne v upanju, da bomo kaj dokazali, temveč v upanju, da se bomo nečesa naučili.« (Eysenck v Flyvbjerg 2006, str. 224) V družboslovnih znanostih se je, zaradi pomanjkanja »trde« teorije (teorije, ki obsega

razlago in napoved), težko dokopati do trdnih in splošno veljavnih zakonitosti, vendar pa to ne pomeni, da družboslovne raziskave nimajo nikakršnega prispevka k znanosti – ravno nasprotno: nenehno prihajamo do novih odkritij in spoznanj. Študija primera nam do novih odkritij pomaga takrat, kadar želimo odgovoriti na vprašanja »kako« in »zakaj«; kadar ne moremo vplivati na vedenje vključenih v študijo; kadar želimo v kontekstu zajeti tudi okoliščine, saj menimo, da so pomembne za raziskovanje fenomena (pojava) znotraj študije, ali kadar ne moremo zarisati jasnih meja med pojavom in kontekstom (Yin v Baxter in Jack 2008, str. 545).

Pri tem pa se moramo zavedati, da je študija primera več kot zgolj vrsta kvalitativne raziskave – je vozovnica za vstop v raziskovalno polje, v katerem znotraj znanih meja odkrivamo neznano, ob tem pa nenehno preverjamo lastno zmogljivost, obvladljivost in dosedanje vedenje – lastno in splošno. Upamo, da je ta prispevek pripomogel k takšnemu razumevanju študije primera kot vrste kvalitativnega raziskovanja.

Literatura in viri

- Baxter, P. in Jack, S. (2008). Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers. *The Qualitative Report*, 13, št. 4, str. 544–559.
- Case Study in Psychology* (b. l.). Dostopno na: http://en.wikipedia.org/wiki/Case_study_in_psychology#Famous_case_studies_in_psychology (pridobljeno 5. 4. 2012).
- Creswell, J. (1994). *Research Design: Qualitative and Quantitative Approaches*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.
- Flyvbjerg, B. (2006). Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12, št. 2, str. 219–245.
- Flyvbjerg, B. (2011). Case study. V: N. K. Denzin in Y. S. Lincoln (ur.). *The Sage Handbook of Qualitative Research*, 4th ed. Thousand Oaks, CA: Sage, str. 301–316.
- George, A. L. in Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Science*. Cambridge: MIT Press.
- Gerring, J. (2004). What is a case study and what is it good for? *The American Political Science Review*, 98, št. 2, str. 341–354.
- Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, laboratorij za korpus slovenskega jezika* (b. l.). Dostopno na: http://bos.zrc-sazu.si/c/neva.exe?n=a_si_s&e=C_I_D_SM_MA%2020894 (pridobljeno 4. 4. 2012).
- Mali, F. (2006). *Epistemologija družbenih ved: razlaga in razumevanje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Mesec, B. (1998). *Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Merriam, S. B. (1988). *Case Study Research in Education*. San Francisco, London: Jossey-Bass Publishers.
- Mills, A. J., Durepos, G. in Wiebe, E. (2010). *Encyclopedia of Case Study Research*. London: Sage.
- Sagadin, J. (1991). *Razprave iz pedagoške metodologije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

- Sagadin, J. (2004). Tipi in vloga študij primerov v pedagoškem raziskovanju. *Sodobna pedagogika*, 55, št. 4, str. 88–99.
- Simons, H. (2009). *Case study research in practice*. London: SAGE.
- Stake, R. E. (2005). Qualitative Case Studies. V: N. K. Denzin in Y. S. Lincoln (ur.). *The SAGE handbook of qualitative research* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage, str. 443–466.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy: Karl Popper* (2009). Dostopno na: <http://plato.stanford.edu/entries/popper/> (pridobljeno 4. 4. 2012).
- Sturman, A. (1997). Case Study Methods. V: J. P. Keeves (ur.). *Educational Research, Methodology and Measurement: an International Handbook* (2nd ed.). Oxford: Pergamon, str. 61–66.
- Thomas, G. (2011). A Typology for the Case Study in Social Science Following a Review of Definition, Discourse and Structure. *Qualitative Inquiry*, 17, št. 6, str. 511–521.
- Vehovar, U. (2005). Frane Adam, Matej Makarovič, Borut Rončević, Matevž Tomšič: The Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-Cultural Factors in East-Central Europe: recenzija. *Družboslovne razprave*, 21, št. 49–50, str. 309–311.
- Verschuren, P. J. M. (2003). Case Study as a Research Strategy: some Ambiguities and Opportunities. *International Journal of Social Research Methodology*, 6, št. 2, str. 121–139.
- Vogrinc, J. (2008). *Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Yin, R. K. (2009). *Case study research: Design and methods* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.